

Niccolò Machiavelli

VLADAR

ili

DE PRINCIPATIBUS

Niccolò Machiavelli

VLADAR

ili

DE PRINCIPATIBUS

S talijanskoga preveo,
predgovorom i bilješkama popratio

Damir Grubiša

Zagreb, 2020.

disput

SADRŽAJ

Damir Grubiša MACHIAVELLIJEV SPIS O PRINCIPATIMA, POZNAT KAO VLADAR	7
Niccolò Machiavelli VLADAR ili DE PRINCIPATIBUS	
Veličanstvenom Lorenzu de' Mediciju	53
I. Koliko ima vrsta monarhija i kako ih steći	55
II. O nasljednim monarhijama	56
III. O mješovitim monarhijama	57
IV. Zašto se Darijevo kraljevstvo koje je osvojio Aleksandar nije pobunilo poslije njegove smrti protiv njegovih nasljednika	63
V. Kako valja upravljati gradovima ili principatima koji su, prije nego što su osvojeni, živjeli po svojim zakonima	66
VI. O novim principatima koji se zadobivaju vlastitim oružjem i vlastitom <i>virtù</i>	68
VII. O novim principatima koji se zadobivaju tuđim oružjem i tuđom <i>fortunom</i>	71
VIII. Stjecanje vlasti u principatima zlodjelima	77
IX. O građanskom principatu	81
X. Kako procijeniti snagu svakog principata	84

XI.	O crkvenim monarhijama	86
XII.	Razne vrste vojski i plaćeničke milicije	88
XIII.	O pomoćnim, mješovitim i vlastitim vojskama	92
XIV.	Dužnost vladara prema vojsci	95
XV.	Osobine koje čine ljude, a posebno vladare, dostojnima pohvale ili pokude	97
XVI.	O darežljivosti i štedljivosti	99
XVII.	O okrutnosti i blagosti i je li bolje da te se plaše negoli da te vole ili da te vole radije negoli da te se plaše	101
XVIII.	Kako vladari moraju držati danu riječ	104
XIX.	Kako izbjeći prezir i mržnju	107
XX.	Korist ili šteta od utvrda i od mnogih drugih stvari koje svakodnevno rade vladari	114
XXI.	Što vladar mora učiniti da ga poštuju	118
XXII.	O vladarovim ministrima	121
XXIII.	Kako izbjegavati laskavce	123
XXIV.	Zašto su talijanski vladari izgubili svoja kraljevstva	125
XXV.	Koliki je utjecaj <i>fortune</i> na ljudske posle i kako joj se oduprijeti	127
XXVI.	Poziv da se Italija podigne i oslobodi od barbara	130
Damir Grubiša		
Bilješke uz prijevod		133
Bibliografija (D. G.)		205
Kazalo pojmova (D. G.)		221
Kazalo imena		228

Damir Grubiša

**MACHIAVELLIJEV
SPIS O PRINCIPATIMA,
POZNAT KAO *VLADAR***

Habent sua fata libelli – knjige imaju svoju sudbinu, pa tako i Machiavellijev spis *De principatibus – O principatima*: nakon njegove smrti dobio je naslov *Vladar*, toliko udomaćen da je kao takav znan u cijelom svijetu, a pokušaji nekolicine ozbiljnih svjetskih istraživača, *machiavelologa*, da spisu vrate njegov originalni naslov doživjeli su debakl.¹ Tako je taj spis pod apokrifnim naslovom *Vladar* pripisan humanističkoj tradiciji *specula principum* (ogledala vladara), gurajući njegova autora u intelektualnu tradiciju građanskog humanizma.² Mnogi njegovi prethodnici napisali su, doista, upute vladarima pod naslovom *De principe* ili *Del principe* (ili samo *Il principe*), pa su tako i prvi postumni izdavači pomislili da će se najbolje plasirati (i prodavati) baš pod tim naslovom. Uostalom, nije rijetka praksa ni danas da izdavači, posebno kad je riječ o prijevodima, nadjenu nekom djelu drugačiji naslov od onoga što ga je zamislio autor.

¹ Godine 1994. objavljen je u nakladi Talijanskog povijesnog instituta za srednji vijek u Rimu kritički tekst pod naslovom *De principatibus* čiji autor Giorgio Inglese, redaktor brojnih Machiavellijevih rukopisa, pokušava vratiti djelu originalno ime. Nažalost, njegove dobro argumentirane tvrdnje nisu naišle na preveliku sljedbu; godine 2000. slijede ga Jean-Louis Fournel i Jean-Claude Zancarini prijevodom i komentarom *De principatibus – Le Prince*, Presses Universitaires de France, Pariz, i time se iscrpljuje “povratak izvorima”.

² Allan H. Gilbert 1938. u *Machiavelli's Prince and its Forerunners: The Prince as a typical book De Regimine Principum* (Duke University Press, Durham) pokušava Machiavellijeva *Vladara* svrstati u taj žanr, ali njegov je napor naišao na oštra suprotstavljanja; vidi: Felix Gilbert, *Machiavelli e Guicciardini: pensiero politico e storiografia a Firenze nel Cinquecento*, Einaudi, Torino, 1970. i Davide Canfora, *Prima di Machiavelli. Politica e cultura in età umanistica*, Laterza, Bari, 2005.

Četiri verzije rukopisa ovoga djela, nastale za Machiavellijeva života, doista su naslovljene *De principatibus*. Preostalih petnaest verzija rukopisa, prepisanih nakon njegove smrti 1527. i najvjerojatnije do 1532, kada je *Vladar* doživio svoju *editio princeps*, alternira oba naslova. Mi smo odlučili da ih upotrebljavamo oba – onaj popularni i onaj koji mu je nadjenao sam autor, jer se i iz samog naslova može djelomice detektirati njegov naum.

Zašto, dakle, naslov *De principatibus* i što on znači? Kao što će čitatelj vidjeti u tekstu i u objašnjenjima u priređivačevim bilješkama uz tekst, pojam “principat” prevodi se čas kao monarhija čas kao principat. Monarhija se upotrebljava kada Machiavelli dolazi u svojem izlaganju do generalizacije odnosno, kako on sam kaže, do “općih pravila”, a kada se referira na konkretne monokratske oblike vlasti, prisutne u talijanskoj suvremenosti, ostaje pojam principat.

Valja znati da pojam “monarhija” u doba humanizma autori rabe vrlo rijetko, i to samo kad govore o “univerzalnoj monarhiji” o kojoj piše Dante Alighieri. Tako će i hrvatski humanist Ivan Polikarp Severitan Barbula 1522. nasloviti svoj politički traktat o monarhiji – *Monoregija*. Umjesto pojma monarhija rabe se konkretne odrednice za Sveto Rimsko Carstvo – *imperium* (tal. *impero*), a za nastajuća nacionalna kraljevstva rabi se pojam *regnum* (tal. *regno*). Principatom se u to doba obilježava monokratski oblik vladavine koji može biti grofovija, markizat (po markizu), baronat, vojvodstvo, nadvojvodstvo ili principat – po naslovu “princeps”, princ ili knez. No značenje pojma principat nije lišeno ambivalentnosti, jer u tadašnjoj su uporabi, osobito u svakodnevnoj komunikaciji, i pojedine republike nazivane principati.³ Primjerice, Firentinska Republika je od 1434. do 1494, iako formalno pravno republika, s republikanskim institucijama i načinom odlučivanja u kolektivnim tijelima, *de facto* principat, jer je “princeps”, *primus inter pares*, najbogatiji građanin iz obitelji Medici, koji formalno nema nikakve službene funkcije u republici, ali utječe na sve odluke preko svoje stranke i svojih pristaša u tijelima vlasti. Proces stvaranja republika iz slobodnih gradova-država karakterističan je za razdoblje XIII. i XIV. stoljeća, u epohi sukoba između gvelfa i gibelina, u procijepu između pape, njegove svjetovne ambicije za vlašću i njemačkog cara koji nosi naslijeđenu titulu svetog rimskog cara, pa se tako smatra baštinikom cjelokupnog teritorijalnog prostora Rimskog

³ Za razliku između monarhije i principata vidi odrednicu “Principato” u: Gennaro Sasso (ur.), *Enciclopedia Machiavelliana*, Treccani, Rim, 2013.

Imperija. U XV. stoljeću pojava i afirmacija nove građanske klase – bankara, trgovaca i manufakturnih magnata – rezultiraju njezinim ambicijama da svoju moć proširi i na državnu vlast, pa u jednom razdoblju koegzistiraju principat i republika u istom okviru. U XVI. stoljeću republike su ustuknule pred tom novom, agresivnom društvenom klasom koja se pretvara u prave vladare, a njihove države u principate *de jure* i *de facto*,⁴ s iznimkom triju preostalih republika u geopolitičkom bazenu renesanse: Đenovske, Venecijanske i Dubrovačke Republike (*Respublica Ragusina*) – svih triju aristokratskih, odnosno oligarhijskih republika. Da bi semantička zbrka bila potpuna, u to se doba za principat govori i *signoria* – *sinjorija* (područje vlasti *signora*, gospodara), a tako se nazivaju i vlade u republikama, na primjer *firentinska sinjorija*.

Zadržavanjem originalnog naslova “principat”, kojem je u hrvatskom ekvivalent kneževina, želi se napraviti distinkcija između tih tipično talijanskih oblika vlasti i drugih kneževina u drugim dijelovima Europe. Prvi hrvatski prijevod *De principatibus* Filipa pl. Dominikovića iz 1918. godine nosio je baš naslov *Knez*, a 1952. Ivo Frangeš dao mu je naslov *Vladar*, tako najbolje reflektirajući ambivalentnost naziva “il principe” u talijanskom kontekstu kada je riječ o samom nazivu političkog poglavara.⁵ Toliko o tome, a čitatelj dodatnu argumentaciju može naći u bilješkama uz tekst.

Razmotrimo sada kako pristupiti *Vladaru* a da ne počinimo istu grešku kao i mnogi njegovi interpretatori koji su, zahvaljujući ekstrapolaciji pojedinih misli i tvrdnji, pridonijeli stvaranju fame o toj knjizi kao priručniku za tirane, šokirani Machiavellijevim brutalnim realizmom s kojim opisuje kako vladari osvajaju i zadržavaju vlast i kako bi se trebao ponašati jedan “novi

⁴ O metamorfozi republike u principat na paradigmatičkom primjeru Firence, ali i u ostalim talijanskim slučajevima vidi: Rudolf von Albertini, *Firenze dalla Repubblica al Principato* (prijevod s njemačkog Cesare Cristofolini), Einaudi, Torino, 1970. i, posebno, “Prefazione” (Predgovor) Federica Chaboda.

⁵ Prije toga je Miodrag T. Ristić još 1907. u Beogradu svom prijevodu Machiavellija nadjenio naslov *Vladalac*, a slično je bilo i u drugim prijevodima na slavenske jezike: *Gosudar*’ na ruskom (prijevodi Fjodora Karleviča Zatlara i Nikolaja Stepanoviča Kuročkina iz 1869), *Vlárar* na češkom i slovačkom, *Vladatel* na bugarskom i makedonskom. Zanimljivo je da Wikipedia na ruskom konstatira da bi umjesto *gosudar’a* ili neadekvatnijeg *knjaza* bilo primjerenije rabiti naziv “princeps”, čak i na ruskom, bez obzira na ambigvitet toga pojma; vidi: Damir Grubiša, “Il problema della traduzione del Principe di Machiavelli in croato”, *La Battana*, 209, luglio-settembre 2018, str. 9-38.

vladar” koji dobije šansu, bilo da su tu šansu stvorile povijesne okolnosti bilo da je vladar svojom sposobnošću stvorio priliku da osvoji i sačuva vlast u državi.

Zato ćemo ozbiljnom čitatelju, a ne pretendentu na vlast i moć koji se ovom knjigom želi poslužiti kao priručnikom za hijerarhijski alpinizam prema vrhu piramide vlasti, sugerirati da ovu knjigu čita i shvati iz njezina konteksta, zapravo iz njezinih višestrukih konteksta.⁶ Ovo je djelo nastalo, prvo, u kontekstu vremena u kojem je njegov autor živio i djelovao, u kontekstu povijesnih zbivanja koja su oblikovala autora i njegov pogled na svijet. Drugo, nastalo je u specifičnom kontekstu njegova života, i to ne kao rezultat apstraktnog intelektualnog rada, već s određenom utilitarnom svrhom i ciljem, koji nije istovrstan s ciljem onih koji su, kao što kaže Max Weber, izabrali intelektualni rad kao svoju profesiju. Treće, ovo djelo treba vrednovati u kontekstu cjelokupnog opusa njegova autora, dakle i ostalih djela koja je napisao (bez obzira na to je li ih predao javnosti ili nije). I, konačno, na četvrtom mjestu, nakon takve višestruke kontekstualizacije valjalo bi ukupan idejni doprinos ovog autora vrednovati u kontekstu sličnih pokušaja koje su drugi autori, protagonisti humanističke kulture i “duhovni titani renesanse” (Engels),⁷ poduzeli da rasvijetle slične teme i preokupacije, da vidimo je li riječ o kontinuitetu, pa je, dakle, Machiavelli jedan u nizu “građanskih humanista” onoga doba, ili je pak on točka diskontinuiteta u razvoju političke misli, kako misle neki drugi.⁸ Tako ćemo izbjeći simplifikacije i jednostrane interpretacije koje su u ovom djelu u doba katoličke protureformacije vidjele priručnik za tirane, u doba pak europskog prosvjetiteljstva republikansku knjigu (ili pak satiru), sve do suvremenih pokušaja da se *Vladara* učini priručnikom za moderne menadžere.⁹ A da ne govorimo o svođenju *Vlada-*

⁶ Za potrebu čitanja cijelog Machiavellija, a ne samo *Vladara*, iz konteksta zalaže se Quentin Skinner koji Machiavellija svrstava u temelje moderne političke misli; vidi: Quentin Skinner, *Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978, str. 128-138.

⁷ Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Uvod), Kultura, Beograd, 1970, razrađeno u: Lév Davidovič Rutenburg, *Titani Vozrođenija*, Nauka i žiznj, Moskva, 1965.

⁸ O tome opširnije Damir Grubiša, “Četiri orijentacije u političkoj misli europske renesanse”, *Politička misao*, 47, 2/2010, str. 7-36.

⁹ Tako, primjerice, Jean-Jacques Rousseau u *Društvenom ugovoru* (III, 6): “Dok se pravio da podučava kraljeve, on je podučio narod. Machiavellijev *Vladar* je knjiga za republikance”, a Francis Bacon: “Zahvalni smo Machiavelliju što je napisao što ljudi čine, a ne ono što bi trebali činiti”, u: *Meditationes sacrae*, II. knjiga, XXI, 9. O Machiavelliju i modernom menadžmentu

ra i cijelog Machiavellijeva opusa na maksimu “cilj opravdava sredstva”, što Machiavelli nikada nije rekao ni napisao. Sve su to naknadne interpretacije i valorizacije iz doba protureformacije kada je *Vladar*, uz ostala Machiavellijeva djela, dospio na crkveni *Index librorum prohibitorum* – Indeks zabranjenih knjiga (i na njemu ostao do kraja XIX. stoljeća). No “subverzivnost” toga djela ostala je kao klišej, stereotip koji se uvriježio u pojmu “makijavelizam” kao oznaci za beskrupuloznu politiku sile i prijevaru.¹⁰

Kontekst vremena: kompleksna geopolitička slika Italije u doba *quattrocenta*, razmrvljene u dvadesetak državnica i još veći broj gradova-država, rezultat je duboke promjene do koje je došlo pred kraj tog stoljeća. Talijanske su se države i gradovi osamostalili još u *duecentu* i *trecentu* (XIII. i XIV. stoljeću) i usprkos priznavanju vrhovne papinske ili carske vlasti razvili su vlastite političke institucije koje su odrazile duboke socijalne i ekonomske promjene u društvu. Nova poduzetnička, građanska klasa deklasirala je feudalne gospodare i u gradskoj autonomiji vidjela instrument za svoju afirmaciju i napredak. Papa i car zadovoljili su se ubiranjem periodičnih poreza i nameta, a zauzvrat su novim građanima ostavili da samostalno uređuju svoje odnose. Novi bogataši koji su se obogatili trgovinom, bankarstvom i tekstilnim manufakturama postupno su se pomiješali sa starom aristokracijom i tako je nastao novi sloj magnata, nova društvena elita koja se, nakon stečene ekonomske moći, okrenula stjecanju i političke moći kontrolom teritorija, a zatim i njegovim proširenjem.¹¹

Dok se tijekom *duecenta* i *trecenta* konsolidirao ekonomski i socijalni položaj novih elita, na prijelazu stoljeća umnožili su se ratovi između tih novih aktera na talijanskoj sceni. Firenca, grad-država na rijeci Arnu, postala je jedna od ekonomskih velesila zahvaljujući svojoj cvatućoj industriji, trgovini i bankarstvu. Na unutarnjem planu ta nova, emergentna građanska klasa uspjela je nakon unutarnjih nemira konsolidirati svoju vlast u gradu-drža-

vidi: James Burnham, *The Managerial Revolution*, John Day Comp., New York, 1941. U novije vrijeme Erica Benner zastupa tezu da je *Vladar* remek-djelo ironije s moralnom nakanom zahvaljujući svojim inkongruencijama u tekstu (*Machiavelli's Prince: A New Reading*, Oxford University Press, Oxford, 2013).

¹⁰ Leo Strauss u svojim *Thoughts on Machiavelli* iz 1958. (University of Chicago Press, Chicago) zaključuje da je Machiavelli “učitelj zla” i da je osnovna poruka *Vladara* subverzivna.

¹¹ Vidi: Josef Macek, *Il Rinascimento*, Editori riuniti, Rim, 1970. i Piero Pieri, *Il Rinascimento e la crisi militare italiana*, Einaudi, Torino, 1952.